

Lévay Endre

KÉT ÉVTIZED SZÓTÁRAK KÖZÖTT

Naplójegyzetem 108. fejezete idézte fel bennem dologba merült múltam egyik szakaszát, melyről nem szabad megfeledkeznünk. Velünk és bennünk él még ma is...

Életem java részének szabad óráit egy-két nyúlfarknyi írás (tárca, kroki, naplójegyzet és egy jobb sorsra szánt szerény kisregény) mellett egy merész vállalkozás foglalta le. Merész volt, mert akkor még nem volt köztünk — vajdasági tollforgatók között — se filológus, se magán-szorgalomból nyelvész, se akadémikus, csupán egy-két tanárjelölt az egyetemi katedra árnyékában. Ha ma felsorolom az induláskor jelentkezett tizennyolc ember nevét, ezek egy részét úgy emlíhetem, hogy munkára kész embereknek tűntek. Valamennyien csak „olyan” *mindenese*ek voltunk, mindenre kaphatók, tán még favágásra vagy olyan átkozottul rossz fedőlap megrajzolására is, mint amilyent nagy kegyesen, az isten tudja honnan szedett fregoli rajzolóval a *Menj csak fiam* regényem fedőlapjára biggyesztettek, minden ártatlan olvasó elrettentésére.

Tehát, mint említettem, eddig még soha nem hallott merész vállalkozásról volt szó, amilyenre a mi vidékünkön abban az időben még sehol nem került sor.

De akik az indulás napjaiban nekivágtak, azoknak volt merszük hozzá.

A felhívás így szólt: „... minden egyéb munka mellett az legyen az elkövetkező esztendőkből a feladatotok, hogy minden erőt összefogva elkészítsétek a SZERBHORVÁT—MAGYAR NAGYSZÓTÁRT!”

Hogyan értelmezték azt a kezdeményező, hogy „nagyszótárt”?

Ez a jelentkezők közül nem egy embert megtorpanított, mert a tervek szerint az eddigi kis zsebszótárak mellett egy 150—160 ezer címszavas nagyszótárt kell szerkesztenünk, amely alkalmas lesz arra, hogy

az egész szövetségi köztársaság területén minden hasonló vállalkozásnak modern forrásmunkája legyen.

„Modern forrásmunka” szótárból?!... Nagy szó volt ez akkor a mi vidékünkön, ahol a szellemi élet is, mint annyi más, a háború utáni elalétságból most kezdett föltápáskodni. De csak a nagy vállalkozás kontúrjai képesek a kezdő lépéseket ezen a téren is elindítani.

Igaz, hogy első hallásra roppant nagy vállalkozásnak tűnik, de a temérdek hasonló kis munkák mellett a korunkhoz és forradalmunkhoz mérten ez lesz az igazi nekigyürkőzés, amely az idők szavának és fejlődésünk lépteinek ma megfelel itt, és holnap — már majd arról is lehet beszélni, hogy a szomszédos országokban is.

B. Szabó György — az értekezlet összehívója — e szavak kiejtésénél messzire nézett.

„Többet akarunk annál, mint amennyire elődeink vállalkoztak, még akkor is, ha tenyéryni a csapatunk... Lehet, hogy ma még kicsiny, de »erős, akár a bors«. Az ilyenekre lehet építeni, annál is inkább, mert vannak köztük olyanok, akik már foglalkoztak ilyen vagy olyan szótárszerkesztéssel, ki is adtak zsebszótárt — dicséretükre legyen mondva —, vannak köztünk régi gyakorlott lap- és folyóirat-szerkesztők, fémjelzett frók, újságírók, röplő riporterek és jól felkészült középiskolai tanárok is.”

Itt még csupán az első lépésnél tartottunk, nem is gondoltunk távolabbra nézni, amikor már majd összegyűlik az anyag a leendő nagyszótár szerkesztőségében. (Ez az utóbbi — mint annyi más — különben soha nem vált valóra, mert szerkesztőségi helyiségeket a tartományi székvárosban nem kaptunk, és végül is a szerkesztőség központja a főszerkesztő parányi lakása lett a város peremén: közvetlenül a temető alján.)

„Az első lépésünk pedig az lesz, hogy megalakítjuk a szótár értelmező munkatársainak csoportját. És mert velük kell kezdenünk a munkát, azt kell megnéznünk, hogy az indulásnál kikre számíthatunk.”

A „szótárcsinálók” előkészítő összejövetelén meglepően sok javaslat hangzott el a nyelvek egybefonódását illetően. Ezekben a szavakban több volt az érzelmi indítás, mint az értelmi megalapozottság, hiszen azokban a napokban és hónapokban mi sem állt távolabb tőlük, mint a szótárfeldolgozás gyakorlati formája.

Nagy kérdés volt az: honnan és kivel induljanak, mert ennél a munkánál nem sok ember jöhetett számításba, még a köreinkben ismert tollforgatók között sem. A szerkesztőségi munkából és a pedagógia területéről ki lehetett olvasni, hogy kik foglalkoznak vagy foglalkoztak már hasonló tevékenységgel. E felmérések nyomán húsz-egynéhány név került a kezdeményezők listájára, de csak mint javaslat, mert ezeknek még több mint a fele nem adott választ arra, hogy egyéb munkája mellett hajlandó-e egy ilyen nagy vállalkozásban részt venni, melyről még azt sem tudták, hogy mennyi ideig is tarthat el. Akiket akkor számításba vettek, azoknak a névsora így alakult:

Kollin József, Bodrits István, Steinitz Tibor, Farkas László, Borbély János, Juhász Géza, Kolozsi Tibor, Lévy Endre, Nagy József, Tomán László, Török Ferenc, Csákyiné Sörös Piroska, Kossa János (Kek Zsigmond), Kovács Kálmán, Pénovátz Antal, Pénovátz Károly, Sörös Dávid, Kovács János, Olajos Mihály — és a szerbhorvát munkatársak részéről Petar Adamović, Josip Pančić, Đorđe Jazić, Ivanka Veselinov.

Első látásra ez a szerkesztőség, ilyen összeállításban, a feladat nagyságának meg is felelt volna, de az volt az indulást megzavaró hátránya, hogy a szótárbizottság első ülésén, amelyen a szerkesztőség munkabeosztását kellett megbeszélni, a tervbe vett munkatársak jelentős része nem vett részt, s közülük néhány alapos fölkészültségű ember, mint Kollin József, Bodrits István, Steinitz Tibor, Juhász Géza és Tomán László, egyéb elfoglaltságukra hivatkozva, közölték Kovács Kálmán főszerkesztővel, hogy a szótárszerkesztés munkájában nem vehetnek részt. Ez pedig nagy veszteséget jelentett azok számára, akikre ennek folytán az előttük álló munka kétszeres-háromszoros terhe szakadt.

Kovács Kálmán a szótárbizottságnak már az első összejövetelén közölte, hogy azok, akik merészen vállalkoztak a nehéz teendőkre, nem indulnak neki a munkának üres kézzel, mert a szótárcédulák értelmezéséhez szükséges forrásmunkák legnagyobb részét kézhez kapják. Ezek közül elsősorban az Akadémiai szótár és Vuk Karadžić Serbico-Germanico-Latinum nagyszótárát említette meg; azt a két örökbecsű szótárt, ami a mi nagy munkánk olyan biztató lelke volt. Ezek mellett természetesen a kezünkbe került a századforduló értékes kiadványai közül M. Brančić és munkatársai Újvidéken 1894 augusztusában kiadott 550 oldalas Szerb-magyar és Magyar-szerb szótára, amely már csaknem a feledésbe merült, de a mi új nagyszótárunk megjelenéséig a legalaposabb és sok tekintetben a legjobb kétnyelvű szótár volt.

Az itt említettek nyomán a szótárbizottság tagjaiban jobbnál jobb gondolatok támadtak az ébredő közreműködési láz örömeiben. Egyszerre négyen is megemlítették, hogy a forrásmunkák közül nem szabadna kihagynunk Ristić és Kangrga szerbhorvát-német szótárát; valaki Veselin Đisalović eléggé hézagos kis szótárát említette — hisz megint csak vajdasági szerzőről volt szó; hasonlóképpen szóba került Mažuranić Srbcroatski rečnikje, Milan Vujaklija Leksikonja. Hadrovits László Szerb-magyar szótára, Bakotić Értelmező szótára, ezeken kívül mint nélkülözhetetlen kiegészítő munkák Burián Latin-magyar szótára, a Vuk nagyszótár tökéletes, eredményes használata mellé kiegészítésként Kelemen Német-magyar szótára és a legidőszerűbb anyag autentikus feldolgozásához Sauvageaut Francia-magyar szótára.

Egy-két hónap leforgása alatt az anyag ilyenformán össze is állt volna, de éppen a rajtnál az értelmezők és a lektorok csoportja nem úgy alakult, ahogyan a javaslatban a legjobb elgondolásként festett. Az indulás napjaiban olyan keményveretűnek tűnt ez az együttes, hogy szinte a legnagyobb örömmel kezdtünk volna a munkához, de amikor az anyag — feldolgozásra szánt címszavak — kiosztására került volna

a sor, már a kezdés pillanatában megérkezett a szótárbizottsághoz a jelentés, hogy az értelmezésnél tervbe vett munkatársak közül — még Korom Tibor is — néhányan visszaléptek. Am ez a változás nem csupán a feldolgozók első csoportjánál, az értelmezőknél következett be, hanem az átnézők és a lektorok sora is úgy átalakult, hogy alig lehetett ráismerni.

Alig hogy megindultunk a munkával, kiderült, hogy azok, akik a nagyszótár minden munkaszakaszának elvégzésére vállalkoztak, olyan „nagy tuskóba vágták a fejszéjüket”, amilyenre a tervezgetés óráiban, heteiben, nem is gondoltak. Azok, akik az első pillanatban a sima fordításhoz hasonlították a szófejtés szavakkal egyszerűen ki sem fejezhető, szerteágazó, aprólékos teendőit, nagyon csalatkoztak. Még a legegyszerűbbnek tűnő főnév, melléknév vagy az így kialakult szóképfordítása is a feladatok egész halmazát hozta magával, mert nem csupán a címszó adekvát jelentésének visszaadásáról volt szó a mi esetünkben magyar nyelven, hanem az adott szó származásának, eredetének pontos megjelölésén kívül a főnév, melléknév vagy szóképfordítás árnyalati jelentéseinek leírásán kívül fel kellett sorolni azokat a példákat — jó útmutatást adott erre Vuk és az Akadémiai nagyszótár —, amelyek a szóhasználat egyenes jelentését, vagy olyan értelmű átvitt jelentését tartalmazzák, amelynek vajmi kevés hasonlatossága van a szóban forgó címszó eredeti formájával.

Az első kötet anyagának feldolgozása idején az A-betűtől az M-betűig — ez valamivel több mint öt évig tartott — az értelmezők csoportjának egy része megtorpant, a munka bonyolultsága miatt kedvét veszette, e csoport létszáma egyharmadára csökkent, de az átnézők száma is megcsappant. Ennek a változásnak az ilyen egyszerű leírása korántsem fejezi ki azt, ami a szótárbizottság szárnyai alatt működő munkaközösségben az első kötet *szűróje* után végbement, s amit a helyükön maradt emberek számára már egy kicsit „használati utasításként” maga mögött hagyott.

Az anyag összehordására, feldolgozására vállalkozott értelmezők csoportja — mint fentebb említettem — a tervezett tizennégy ember helyett kilenccel indult, és a második kötetnél már csak négyen maradtak: Kolozsi Tibor, Farkas László, Török Ferenc és e sorok írója.

Az átnézők munkacsoportja kezdetben tizenhat, majd tizennégy be-dolgozóval indult, ami annyit jelentett, hogy az anyaggyűjtők, értelmezők kevesebben voltak, mint a már ládikákban benyújtott kész anyag átnézői, akik után még következtek a lektorok és a szerkesztők. Ez a munkacsoport is csaknem felére csökkent: a második kötet anyagát már nem tizennégyen, hanem csak hatan nézték át.

Nem volt nehéz a szótárbizottság központi irányítóinak megfejtteni, hogy mi idézte elő ezt a nagy változást a szótár előkészítők között. A nehéz munka mind az értelmezőktől, mind az átnézőktől — különösen az előbbiektől — rengeteg időt követelt, az elkészített munka honoráriumáa viszont olyan alacsony volt, hogy sokan egyszerűen nem

voltak hajlandók csupán lelkesedésből föláldozni az éjszakáikat, hogy a nappali idő más munkára, a jobban fizetett kommersz fordításra maradjon meg.

A tekintélyes kereset azonban a szótár készítői számára nem adatott meg, még a harmadik kötet anyagának feldolgozásánál sem, és az utolsó betűig kitartó munkatársak ezért a homlokukra sok verejtéket kicsaló teljesítményért semmiféle jutalmat vagy elismerést nem kaptak. Ebben a munkakörben csak az érezte magát boldognak, aki meg tudta becsülni ennek maradandó magasztosságát. És jól emlékszem rá még ma is: azt is hálásan megköszöntük, hogy díjtalanul megkaptuk a biblia-papírra nyomott vászonkötésű szótár első, második és majd húsz év múlva a harmadik kötetét, összesen *kétezernyolcszáz oldalon*. Úgy örültünk ezeknek a könyveknek, hogy mindenkinek megmutattuk, hisz ezekben életünk egy darabját is adtuk.

*

A szótár történetének voltak más szakaszai is, amelyek mellett nem lehet szó nélkül elmenni, mert ezek is hozzátartoznak a szótár csinálás históriájához.

A szótárszerkesztésnek a második vagy a harmadik drámai pillanata akkor játszódott le, amikor *Kossa* János, a szerkesztőség egyik fő erőssége, munka közben, a második kötet megindítása előtt összekülönbözött a szótár főszerkesztőjével, *Kovács* Kálmánnal. Amikor én ezt a szerkesztőség összejövetelén — ahol nagyon hallgattak az egészről — keményen szóvá tettem a valamennyiünkben pezsgő kérdés felvetésével, hogy a nagy munkavállalás kellős közepén hogyan volt szabad ilyen meggondolatlanságot cselekedni, amikor a roppant nagy munkához úgymint kevesen vagyunk, azt a választ kaptam, hogy kettőjük között a nézeteltérésnek az az oka, hogy filológiailag nem tudnak egyetérteni, de a szerkesztés, a lektorálás gyakorlatában sem, és *Kovács* nem tud fölérni a föladatok magaslatára — mondta a purifikátor —, s emiatt nem csak hogy nem tudnak tovább együtt dolgozni, hanem...

Mi történhetett két olyan ember között, akiket az Élet egymáshoz kötött...?

Kossa nagyon őszintén ezeket mondta:

„Örökre szakítottam vele!... Nem lehet vele dolgozni!”

Kovács Kálmán halkán csak ennyit mondott:

„Ez történt... Én mindent megkíséréltem... De nem tehettem semmit, mert a szótár érdekében tett minden javaslatomat elutasította azaz, hogy... így munkánkkal előbb-utóbb megtorpanunk... Az nem változtatott az ő álláspontján, hogy ennek ellenére valamennyi munkatársunk továbbra is a helyén maradt, jöllehet volt, aki úgy vélte, hogy az egész közösség kettéhasad... De ez nem következett be!”

Így a *második* kötettől kezdve egészen végig — tehát még két vas-

kos kötetten át — kénytelenek voltunk egyik legjobb lektorunk nélkül folytatni a munkát.

De a három vaskos kötet mégis elkészült.

Ő csak hümmögött.

És a két „szótáros” ember egészen a sírig, soha többé egy szót sem váltott egymással.

És az élet ment tovább . . .

*

Amikor az *első* szócédulákkal teli ládikával a szótárszerkesztőség újvidéki „központjából” megérkeztem haza, valami olyan különös érzés járta át a szívemet, és új izgalmakkal teli gondolatok rohanták meg az agyamat, hogy azt se tudtam, hová is tegyem ezt a majd fél méter hosszú és tizenkét centiméter széles ládikát. Az *első* otthoni körületekre sehol se találtam neki helyet, de aztán mégis az íróasztal mellé — igen tisztes helyen —, egy zsámolyra helyeztem, hogyha majd belekezek a munkába, mindig a kezem ügyében legyen, mert az íróasztalon sorjában a forrásmunkák foglaltak helyet.

Eleinte egy kicsit zavartan gondoltam a munka megindítására.

A hetilap, ahol akkor a szerkesztői és a lektori teendőimet láttam el, az bizony a munkaidő alatt egész embert követelt. De a munkatársakkal megállapodtam abban, hogy a szerkesztőségben reggel korábban kezdem a munkám, déli egy-két óráig a penzumot elvégzem, hogy a nyomdának az éjszakai órákban is legyen elég dolga, a délutánt pedig otthon a szócédulák áttanulmányozásának, a forrásmunkaként kapott tizenegy szótárral való ismerkedésnek szentelem, és ha majd mindezzel elkészülök, csak akkor kezdek hozzá a címszavak értelmezéséhez . . .

Tudom, hogy érzelmes ember vagyok. Ahogy Illyés Gyula mondta egykor önmagáról: „erre a lábamra sántítok”. De éppen ennek a tudatában mondom el, ma már reminiscenciaként, hogy számomra az *első* szócédula kézbevétele, megforgatása, megtapintása valami olyasmit jelentett, akár a tenger igazi mélységeit kutatóknak az *első* vízbemerülés. És a dolgok mélyén az „ismeretlennel” való *első* találkozás mindig különös izgalommal jár, mert merülés közben hol ezzel, hol azzal a még nem látottal, a még nem ismerttel kerülünk szembe, és sokszor megtörténik, hogy az *első* pillanatban azt sem tudjuk, hová is tegyük, mit is kezdjünk vele, hiszen a sokat követelő művelet során ezt is meg kell fejteni. És azután azt is, hogy a mélyből milyen eredménnyel emelkedünk a felszínre.

A készülődés elég sok munkát vett igénybe. A nekigyürkőzés több időt követelt, mint amennyire a megbízás elfogadásakor gondoltam. De azért nem torpantam meg, és nem is lophatta belém a félelmet a feladat igazában csak most kibontakozó nagysága. Inkább azt kellene mondanom: ez sarkallt arra, hogy a lépésről lépésre nehezebbnek tűnő út-

nak nekivágjak abban a meggyőződésben, hogy időközben erőm nem hagy el, hanem felgyülemlik. Ez valahogy úgy van, mint az erdőkerülőnél: akkor jön meg igazán a bátorsága, amikor beljebb és egyre mélyebben kerül az erdőbe (ha ugyan a közepétől még nagyon távol is), és a legjobban akkor, amikor érzi, hogy már közeledik az annyira vágyott ismeretlenhez.

Már ifjú éveimben nagy támaszom volt nekem a Karadžić-szótár. Nagyobb, mint e hatalmas kötet megszerzésének pillanatában. A szótár negyedik állami kiadását még a két háború között, a harmincas évek elején — a Híd szervezésekor —, Belgrádban vásároltam, hihetetlenül olcsó pénzért. Nagyon megörültem, amikor rátaláltam, nem azért, mert szinte nevetségesen olcsón kaptam meg — alig volt belőle még pár példány —, hanem inkább azért, mert végre rátaláltam arra a könyvre, melyet már oly régóta kerestem, hogy maradandóan a könyvtáramban, mindig a kezem ügyében legyen. Még ma is jól emlékszem rá, hogy esztendőkön keresztül, még ha nem is fordítottam magyarrá valamilyen szerbhorvát szöveget, kedvenc kézikönyvem volt.

Most, az indulásnál, az újdonsült szótárértelmező első vállalkozásakor is ez volt az *első könyvem*. Igazi útravalóm, mert a tržići egyszerű emberek fia sem akadémiai fölkészültséggel ült asztalhoz, hogy megírja népének ezt a halhatatlan művét, hanem azzal a szándékkal, hogy egy emberöltőkön át várt művet adjon a betűre szomjas fiatalok kezébe. Vuk Karadžić szótára olyan temérdek útmutatást tartalmazott minden cikkelyében, hogy azt, akár egy magasabb fokú tankönyvet, rendesen beütemezett tanmenettel kellett feldolgozni hosszú heteken, hónapokon, sőt amire nem is gondoltam, éveken át. Döntő hatását a mi munkánkra nem lehet tagadni, de természetes, hogy ezzel együtt járt az Akadémiai nagyszótár igénybevétele is; rengeteg pótolhatatlan adatot tartalmazott, amiből ma sok-sok fellelhető a mi háromkötetes nagyszótárunkban.

E két nagy horderejű mű után következett a többi forrásmunka, valósággal elborította az íróasztalomt és a közelben levő polcok szélesebb párkányait is, közelebb hozva bennünket a szótárkészítés és általában az értelmezés mai, modern módszeréhez: az élő nyelvek állandó mozgásához, változásához.

Nálam ilyen körülmények között indult el az értelmezés munkája: valósággal átalakította mindennapjaim életstílusát, ami elég nehéz hullámverésekkel járt, mert én egészen eddig a szépirodalom vonzásában, s a zurnalisztika taposómalmában éltem. Tehát ezen a vonalon kellett a szótár világához simulnom, ami egészen mást jelentett, mint a szakmányban végzett korszerűsített munka.

A kezdet kezdetén minden mozzanat annyira lekötött, hogy nem is nagyon törődhettem vele, mennyi időt vesz igénybe az időközben felmarkolt anyag feldolgozása. (Talán ez változtathatta meg az időközben levált kitűnő munkatársak elhatározását, hogy a „szótárosokhoz” kapcsolódva végig kitaranak majd velünk?!) A figyelem sokféle írá-

nyitása közben nem is lehetett az egyik, vagy a másik műveletet előre meghatározott időhöz szabni. Nem az óra mérte azt, hogy milyen művelet meddig tart, hanem a *szócédula*.

Két vagy három hét után úgy beleéltem magam ebbe, hogy már-már attól tartottam, hogy Vuk Karadžić csodálatos árnyékában egész életem átalakul: nyíltszíni változáson megy át. Az eddigi literátor helyett — mert az újságírás mellett szerettem szépirodalommal is foglalkozni — egy kifejezett spitzwegi „szótár-könyvmoly” lesz belőlem, akinek nem csupán az asztalán, a kezében, a hóna alatt, hanem még a lába között is kitépelt szótárfejezetek szoronganak, lába előtt megfeythetetlen számban zsebszótárak hevernek és arra várnak, hogy gazdájuk majd csak egyszer kezébe veszi őket.

Carl Spitzweg, a kitűnő festőművész, aki műveinek több mint felét hangsúlyos karikatúrának festette, ilyennek látott volna, „Der modern arme Post” címmel ilyennek festett volna meg, hogy nagy vállalkozásomnak időálló emléket állítson itt.

Igy azután elkövetkezett az igazi anyaggyűjtés: az értelmezési munka megkezdése. A feldolgozásra szánt anyag szétoosztásakor Újvidéken első betűként az E-betűt kaptam.

Amikor kezembe vettem pusztán a hangzót megjelölő és körülíró szócédula után azt a szócédulát, amelyen a feltüntetett szó korszerű értelmezésével kellett megbirkóznom, önfeledtségemből csupán akkor kezdtem felocsudni, és értelmezés közben akkor kezdtem megérteni, hogy voltaképpen én mire is vállalkoztam. Mert a kéziszótárak gyakorlatával ellentétben a mi nagyszótárunknál a címszó nemének, grammatikai helyének és első jelentésének megjelölésén túl sokkal többről volt szó. Sokkal szélesebb területre kellett kiterjeszteni a szófejtés műveletét. Itt elsősorban az árnyalati jelentésekre, a rokon értelmű szavakra gondolok, és csak azután arra a roppant nagy területre, amelyre már a lefektetett tervek szerint a nagyszótár szerkesztése kiterjed.

Azokban a napokban, amikor életemben először azzal a szándékkal ültem írógépemhez, hogy megkezdjem a rám bízott munkát, nem tagadom: kételyek merültek fel bennem, hogy a követelménynek megfelelően el tudom-e végezni a vállalt sokoldalú és szerteágazó feladatot. Hárman-négyen ugyanis idejében felismerték, hogy mekkora fába vágtuk a fejszénket, és utólagosan ők is lemondták közreműködésüket, mindössze egy-két feldolgozott anyagú, vagy inkább a feldolgozásban megkezdett anyagú szócédulás ládikát adva vissza a szerkesztőségnek.

Az volt akkor a mindannyiunk felé meredő kérdés: ki most a bátrabb, kellő fölkészültségének hiányát felismerő, és — mégis — ki volt a meggondoltabb? Ám ugyanakkor az a kérdés is felmerült: ha nem lett volna, aki az indulás esztendejében a legnehezebb munkát is vállalja, vajon egyáltalán megszületik-e a Szerb-magyar nagyszótár akár tizenöt, akár húsz év alatt is? . . .

De ne soroljuk tovább a kérdéseket.

Az első kérdésnél én vagyok.

Vállaltam a munkát, és el is indultam. Hogy milyen sikerrel, az majd a harmadik kötet befejezésekor derül ki, amikor a kész anyag nyomán a szótárbizottság illetékes szerkesztői mérleget készítenek, felméri azt, hogy az eltelt, majdnem két évtized alatt ki mit végzett, és a kapott eredményeknek megfelelően a munkára vállalkozott értelmező teljesítményét.

Ki gondolt a kezdet kezdetén még erre?

Akkor csak a munka állt előttünk, mint egy olyan vállalkozás, amibe bele kell kezdeni, dolgozni kell rajta éjt nappallá téve, hogy minél közelebb kerüljünk a véghez: ahhoz a naphoz, amikor majd a becsületesen elvégzett munka nagyságához mértén egy hasonló értekezleten vagy gyűlésen, vagy akadémián, vagy tudományos összejövetelen, természetesen kétnyelvű összejövetelen, a szerbhorvát professzorok és a magyar nyelvet jól ismerő szerbhorvát munkatársak bevonásával sor kerül arra, hogy azokat, akik fél emberöltőn át úgy dolgoztak ezen az anyagon, hogy majd elfogytak alatta, méltó piederstálra helyezték, vagy pedig — ha az is lehetséges a mai világban —, hogy úgy járjanak, mint egykor régen, szótár csinálás közben — Kőrösi Csoma Sándor... „Pár száz év múlva majd megemlékeznek róla, és amikor emléktáblát kell felállítani róluk valahol — egy megleghangú levél alapján perselypénzt gyűjtenek és abból majd emléktáblát állítanak, amekkorára a perselypénzből futja.” (Az idézetet a nagyenyedi Kőrösi Csoma Sándor Emlékbizottság jegyzőkönyvéből kölcsönöztem — jól megkésve vele...)

Egy ládika szócédula az első tekintetre nem mondta el mindazt, amit az értelmezés magában rejt. Eleinte úgy gondoltam, az egyszerű, hiteles, autentikus jelentés megragadása a legfontosabb feladat. Kiindulópont is, amelyből aztán — akár a szikrák — kipattannak az árnyalati jelentések is. Jóllehet Vuk Karadžić nagyszótárát sokszor tanulmányoztam, mégsem merítettem belőle magamnak annyi erőt ahhoz, hogy a címszó különböző alakjaihoz alkalmazott példák munka közben egymás után mind sorra előkerüljenek. Ezekhez volt szükség még a tíz-egynéhány szótárra, de hogy nem is csupán ezekre, az jóval később derült ki — a mellékneveknél és a növények közül főleg a fűszál neveknél —, és ezek okoztak igen sokat követelő gondot az értelmezőknek; sokkal többet, mint az átnézőknek, a lektoroknak vagy a szerkesztőknek, mert ők a kis kartonon már a meglett „nyersanyagot” kapták kézhez.

Már az első ilyen tartalmi kis szócédula jelezte, hogy milyen hosszú lesz az út, amit itt vajmi kevés támasszal, vagy — mondjuk ki őszintén, nyíltan — támasz nélkül kell megtennem, hiszen az indulás napjaiban nem volt közöttünk megfelelő tapasztalatokkal rendelkező filológus, csak olyanok — mint én — akik a bölcsészeti kar két-három szemeszterének néhány óráján mindössze pár előadást hallgatott meg a nyelvészetről, de az az irodalmár számára olyan száraz téma volt, hogy még a kalkulúsert is alig tudtam a tudós szoborrá merevült előadót hallgatni, követni fejtegetéseit, még akkor is, amikor önmagának, egy

kis segítségével neves írók, költők szövegéből merített példát a szótó elemzéséhez, azután a szószármazástan különféle kérdéseinek megvilágításához. Kétségtelen, hogy a katedrán elhangzott előadásoknak itt is az értelmezés volt a központjában, csupán a többi kérdés mellett nem kapott olyan hangsúlyt, mint amilyenre nekünk — az értelmező csoport tagjainak — szüksége lett volna.

Amikor a második, a harmadik szócédula kikerült az írógépből és az órára néztem, akkor derült ki, hogy egy-egy címszó értelmezése — de pusztán csak értelmezése — milyen hosszú időt vesz igénybe, hiszen a jelentését a Karadžić és az Akadémiai nagyszótár után még legalább nyolc vagy kilenc szótárból kellett ellenőrizni, mert ha ezt bármelyiknél is valami sietség folytán elmulasztottam, azt az átnézők mindjárt észrevették, jelentették a lektoroknak, azok meg a szerkesztőknek, és nem egyszer megtörtént (főleg a kezdő hónapokban, amikor még semmilyen tapasztalattal nem rendelkezünk), hogy az anyag, néha az egész ládika anyaga, visszakerült az értelmezőhöz, és akkor heteken át kereshette azt a szócédulát, illetve szócédulákat, amelyektől kezdve (az alkalmazott szakkifejezés szerint) önkényesen „leegyszerűsítette” az értelmezést.

Külön gondot okozott egy-egy címszó második, harmadik jelentésének kikutatása és az árnyalati jelentéseknek a nyelv szemléiben történő beillesztése. Az első hónapokban, sőt: néha még később is az értelmezőt az hozta zavarba, amikor az 1. és a 2. jelentés között olyan szembetűnő eltérést vélt fölfedezni, mintha az 1. jelentésnek jóformán semmi köze se lett volna a 2. jelentéshez. Vegyünk csak egy példát: **Skrozirati**, 1. átfúr, átdőf 2. (*fig*) megborzongat, egész felvillanyoz (vmilyen érzéssel)... De akadtak ezeknél az első jelentéstől a másodikig, a harmadikig sokkal nagyobb ellentmondásoknak tűnő jelentések is, úgy hogy az értelmező — ismét hangsúlyozom: a munka beindításának idején — volt olyan eset, hogy nem hitt a szemének. Itt van például egy gyakran használatos címszó, a **Skup**, *skupa*, (*skupi*) 1. drága, 2. fontos, 3. fukar, fősvény *skup više plaća* a fősvény többet költ.

A Vuk-nagyszótár és a többi szótár használata, állandó lapozgatása, tanulmányozása akkor is sokat segített a nagy keresésben, amikor a szócédula még nem is volt az asztalon, csupán előkészületi munka gyanánt került az írógép vagy a munkaasztal közelébe.

*

Keresés — erről külön kell szólnom.

Az indulás első hónapjaiban az értelmezőknek egy értékes részét épp ez riasztotta el a hangyaszorgalmat követelő munka vállalásától. Nem tudták magukat rászánni, hogy egy-egy árnyalati jelentés felkutatására órákat (sőt: fél napokat) áldozzanak fel. Sajnálták az időt, és az az öröm, ami egy-egy árnyalati jelentés meglelésekor fölvillanyozta az embert, számukra nagyon sovány vigasz volt. Éppen emiatt az indulás

idején — de mindjárt az első napokban — egy nagyon értékes értelmező munkatársat veszítettünk el Bodrits István személyében. A szinte kínosan pedáns munkájú Bodrits István mögött ugyanis — az ő szerkesztésében, precíz feldolgozásában egy bibliapapírra nyomott modern magyar kéziszótár, és egy korszerűen elkészített, az idő követelményeinek megfelelően átdolgozott Magyar nyelvtan állott, amely nagy segítséget jelentett mindazoknak a szellemi munkásoknak a számára, akik hivatásuk szerint kétnyelvű területen dolgoztak és műfordítással is foglalkoztak. Ugyancsak hasznos kézikönyve volt igen sok fiatal pedagógusnak a magyar nyelvű tankönyvekben szűkölködő esztendőkből.

Munka közben természetesen nem egy munkatárs számításokat is végzett. Egy-egy címszó értelmezésének a vége felé közeledve alkalom nyílott arra, hogy a harminckét betű értelmezési munkálatainak elvégzése körülbelül hány esztendőt vesz igénybe. Voltak itt különféle számítások. Volt olyan hihetetlenül optimista is, aki alig pár, mondjuk, öt-hat esztendő múltán már befejezve látta maga előtt a *párszáz ládikára* tehető címszó anyagát, de dr. Kovács Kálmán főszerkesztő, aki a szócédulák kijelölésén, előkészítésén dolgozott, leintette azokat nyomban, akik naiv számításokat végeztek.

„Hiszen ennyi idő alatt még a szócédulák kiírásával sem tudunk elkészülni” — mondotta, mivel a napi keserves munkájából már jól tudta, hogy egyetlen címszó kiírása mennyi időt vesz igénybe.

Am mindehhez még hozzátartozott a forrásmunkák megfelelő (kitépelt) íveinek összegyűjtése, a szótárak szerzőinek, illetve címének feltüntetése a szócédula felső jobb sarkában, de úgy, hogy onnan ne hiányozzon egyetlen fontos forrásmunka sem, kivéve azokat a munkákat — lexikonokat, enciklopédiákat, tájszótárakat, idegen szavak lexikonát, technikai szótárakat, Freytag-atlaszt —, amelyeket az értelmező szükségesnek tartott, hogy munka közben kéznél legyenek és minden vonatkozásban, a korszerű követelményeknek megfelelően kiegészítsék a feldolgozó szókészletét.

És milyen igaza volt a főszerkesztőnek...

Három év után derült ki, hogy munkánknak még a negyedénél sem tartunk, de közben ezer szerencse volt, hogy a feldolgozók száma tovább nem fogyatkozott, sőt az értelmezők számát, amely a második kötetnél kilencről négyre lefogyott, türelmes szervezői munka árán, Dávid András bekapcsolásával sikerült ötre fölemelni, s ezzel kiegészült a gárda, amely már eredeti összetételében is több olyan érdemes és kitartó munkatársakkal rendelkezett, mint Kolozi Tibor, akire a legnehezebb feladatok megoldásainál is bátran lehetett számítani. Úgy vélem, itt — a belső változások bekövetkezésénél — hangsúlyozni kell, hogy bár az értelmezők a szótár elkészítésének közel tíz esztendeje alatt olyan munkát végeztek, ami meghozta a gyümölcsét, mégis világosan kellett látniuk, hogy a 160 000 címszóra tervezett háromkötetes szótár nem lehet ilyen „túlméretezett”.

A szótárbizottság B. Szabó György halála után, Kovács Kálmán súlyosbodó betegsége következtében kicsiny hatásköre miatt örökre adós maradt azzal, hogy a nagyszótár munkatársainak teljesítményét ennyi idő után megfelelően kiértékelje és emberséges elismerésben részesítse azokat, akiknek jóvoltából ez a roppant nagy munka eddig is elkészülhetett. A szótárbizottság magányos topogásában sokat jelentett az intézmények közben bekövetkezett segítő közreműködése. Így már — közel tíz év után — az első kötet sajtó alá rendezésekor e nagy munkában támogatást nyújtott a Tartományi Könyvkiadó Intézet, a kiadást magára vállalta, és közben megoldódott az az évekig húzóóó probléma is: ki legyen a Szerb-magyar nagyszótár és az annak élén dolgozó szótárbizottság gazdája. Ezt a szerepet az elkövetkező időben az Újvidéki Magyar Tanszék mellett a Hungarológiai Intézet vállalta és hivatalból ma is ő tölti be. Ez megoldódott, a szorgos dolgozók munkájáért járó elismerés azonban elmaradt.

De vigasztalódjunk!

Nem ez az első adósság, ami a lelkünket terheli, s nyilván nem is az utolsó. Mi szűkmarkúak vagyunk. Úgy elhatalmasodott bennünk a megalkuvás, hogy *fizetni sem tudunk* . . . Helyesebben szólva: nem is tudunk fizetni, ha nem tűzünk ki pályadíjat.

Nem is tudom, hogy az igék vagy a főnevek értelmezésénél kezdjem-e küzdelmeim nehéz óráinak a leírását. Amikor itt a sok rendkívül fontos mozzanat felsorakoztatása közben *küzdelmekről* és *nehéz órákról* szólok, nem gondolom drámai hangon értelmezni azokat.

Az én küzdelmem két területen zajlott. Az egyik az a parányi kis terület, ami a papír fölé hajlás óráiban sokszor szinte végtelennek tűnő hosszú idő alatt múlt el. Ennek az volt a marasztaló makacssága, hogy a gép fölé görnyedésben eltelt órák olykor az éjfél is átlépték olyan lassú ketyegéssel, hogy néha hajnalban értek véget, amikor már nem csupán a szempillák nehezültek meg, hanem az ember szervezete is elernyed, s az agy nem tudta követni — még a szótárak segítségével sem — az értelmezés útját.

Az igék jelentésének megfejtése sokkal, de sokkal több munkát igényelt, mint amennyit első tekintetre az értelmező gondolt. Kezdekor a legkézenfekvőbb — ami természetes is — az első jelentés meglelése volt. Ettől megnyugodhatott volna az értelmező lelke. De mint már fennebb említettem, a lexikonok, az akadémiai szótárak, az enciklopédiák és a már meglevő, de kissé elavult és szűkszavú értelmező szótárak (ha archaikusan is) ennél sokkal többet követeltek. Vuk Karadžić, Hristić és Kangrga, Brančić szótára meglepően értékes anyaggal segítette elő munkánkat, de mindezeknél a mi legfőbb feladatunk az volt, hogy a klasszikus szótárak és az értelmező szótárak helyett a mi időnknek megfelelő modern szótárat szerkesszünk, ami már a mából indul ki, és ha közben vissza is hajlik a régi jelentések bemutatása felé, végezetül

is találjon kiutat — és magyaarázatot is — teljes egészében a mai értelmezés felé.

Nézzünk meg egy igét, amely jelentésében sokkal több régi példával él, mint amennyi újat ad.

Svirati, *svirā* (*vi tr/intr, impf*) *svirah* 1. zenél, muzsikál «valamilyen hangszeren játszik» ~ *na klaviru ili u klavir* zongorázik ~ *na violini ili u violinu* hegedül ~ *na gitari* gitároz(ik) ~ *na svirajci ili u svirajku* füttyülővel füttyül; sípol; fuvolázik ~ *s lis'z* első látásra játszik kottából, (*fam*) blattol ● 2. füttyül *kuršumi sviraju* i zuje a golyók füttyülnek és zúgnak *lokomotiva svira* füttyül a mozdony ~ *prstima* ujjaival füttyül ~ *u prste a* ujjaival füttyü! b) (*fig*) semmije sincs ●

Ezenkívül ennek az igének még négy jelentése következik, s mindössze egy jelentése, az 5-ös ad korszerű példát; az 5. jelentése — dudál, túlköl *auto svira* a gépkocsi dudál, túlköl

De vegyünk figyelembe a mi feldolgozásunkban egy másik igét, amely már sokkal közelebb áll a *mai értelmező szótár* követelményeihez és nagy segítséget nyújt az igényesebb műfordító számára is.

Spüstiti, *spūsti* (*vp, ppp*) *spūšten* I. (*tr*) 1. leenged, leereszt, lebocsát, letesz ~ *brod na more/vodu* vízre bocsátja a hajót ~ *siušalicu* leteszi a (telefon)kagylót ~ *zastavu* leereszti, bevonja a zászlót ~ *zavesu*, leengedi a függönyt, ● 2. leszállít, csökkent ~ *ceni* csökkenti az árakat ● 3. (*fig*) leereszt, halkabbra fog ~ *glas* halkabbra fogja a hangját ● 4. leenged, lehorgaszt ~ *glavu* lehorgasztja a fejét ● 5. lesüt ~ *oči* lesüti a szemét ● 6. lebocsát, vet ~ *siđro* lebocsátja a vasmacskát; horgonyt vet ●

Ennek az igének a visszaható jelentésében már több korszerű szóképpel, értelmezéssel találkozunk, amelyeket a régi szótárakban hiába is kerestünk.

II. *spüstiti se* (*refl*) 1. leereszkedik, lemegy ~ *se niz konopac* leereszkedik a kötélén ● 2. leszáll, leereszkedik ~ *avion se spustio* a repülőgép leszállt ● 3. (*fig*) megered *spustila se kiša* megeredt az eső *spustila se oluja* kitört a vihar ● 4. (*fig*) leereszkedik *učitelj se mora* ~ *do moći shvatanja svojih učenika* a tanítónak le kell ereszkednie a tanítványainak felfogásához.

Egynéhány ismert jelentés megisméltése után a továbbiakban megemlítünk több olyan kiemelt példát, amelyekkel eddig — mint figuratív jelentésben — nemigen találkozhattunk.

● 8. *Spüstio se* «*zemljište*» besüppedt, lesüllyedt, beomlik ● 9. (*fig*) lealacsonyodik, lesüllyed *spustio se do životinje* állati sorba süllyedt, állati szintre alacsonyodott ● 10. (*pop argo*) átengedi valakinek a vizet; befűt vkinek; kibabráل vkivel ● 11. «*oslabiti*» legyengül, lefog, lesoványodik. (*vi:*) *spuštati* (*se*)

Am a munka során nem egy alkalommal előfordult, hogy olyan igékre bukkantunk, amelyeknek értelmezéséről a forrásmunkák, az akadé-

miai szótár és a különféle behatásokat feltüntető szótárak, mint amilyen a német, a latin, a francia, a magyar szótár jelentős mértékben gazdagította a címszó alatt felsorakoztatott anyagot: az árnyalati jelentéseket, amelyek igen szemléletesen megnyilatkoztak a példákban. Itt nem a sima jelentés átvételére gondolok, hanem a jelentés gyökeres átalakulására, amely első hallásra úgy cseng az ember fülében, mintha lényegében semmi köze nem lenne a címszóhoz, hanem a népi szóhasználat alakította át annyira. Nézzük például a következő igénél az alábbi jelentések alakulását (mondhatnám: átalakulását).

Túći, túće (vp) tućen, tućena I. (tr)... itt nem kevesebb mint 14 jelentés között olyanokkal is találkozunk mint például a 10. jelentés: ~ (ki)herél, ivartalanít, vagy a 13. jelentés: (habbá) (fől)ver, vagy a IV. ~ *se (rec)* kölcsönös visszaható igéknél az 5. jelentés: kóborol, csatangol, vándorol.

Az értelmező — amint a kezébe kerül az újabb jelentésnek ez a valóban groteszk formája, azt sem tudja, hová tegye. Ám e jelentésekhez tartozóan még figuratív példákkal sem találkozunk, holott az említett ige első jelentése valamennyi forrásmunkában, szótárban 1. ütlegel, ver, üt és a 3. (*mil*) jelentése lövöldöz, lödöz, ostromol. Csupán azt nem tudtuk megfejteni (csupán tájszótárral), hogy mi köze a kölcsönös visszaható igének a kóborol, csatangol jelentéshez. Az ilyen vitás kérdéseket a végén minden esetben a főszerkesztő irányításával a kollégium döntötte el. Ezekben az esetekben természetesen a kollégiumban helyet foglaló szerbhorvát lektorok, professzorok véleménye jelentős mértékben hozzájárult a döntéshez, nehogy valamilyen úton téves értelmezés, vagy esetleg ehhez hozzá erőltetett példa kerüljön a szótárba, ami a címerkereső műfordítót zavarba hozhatja: tévútra terelheti az anügy is nehéz szövegek megfejtésében.

Azt a kérdést viszont, hogy szótárilag melyik címszónak a szerepe a súlyosabb, az igéé, vagy a főnévé, azt meg sem kíséreltük eldönteni...

Az igénél kezdtük, hogy az értelmezők munkájának egy-két kérdésére közelebbről rávilágítsunk, de nem kisebb, hanem bizonyos mértékben műfajilag bonyolultabb feladatokkal kellett megbirkóznunk a főnevek autentikus jelentésénél, túl az árnyalati jelentések megfejtésén. Sok esetben ugyanis olyan jelentésekkel találkoztunk, amelyek eredetét vagy a Vuknál, vagy pedig a tájszótárakból kellett kikeresnünk. Erre az indulás hónapjaiban, sőt még az első években sem rendelkezünk minden részletre kiterjedő szerkesztőségi programmal, hiszen nálunk ez volt az *első* ilyen nagy vállalkozás, amihez vagy csak Vuk, vagy pedig az Akadémiai nagyszótár adhatott valamit, Brančić szótárának viszont a peremszóanyagban vettük nagy hasznát. Jóllehet ez a munka kilencven esztendővel ezelőtt jelent meg Újvidéken, mégis olyan értékes anyagot tartalmaz, amilyennel sem előtte, sem utána, egészen a mi nagyszótárunk megkezdéséig — és legalább az első kötetének megjelenéséig, 1968 decemberéig — nem találkozhatunk.

Az első főnevek még biztatóak is voltak. Bátran vettem kézbe a cím-

szót, egyszerűen átlapoztam a forrásmunkákat, és igen simán következett a jelentése.

Aba (f, gen pl) *ábā* (*obs*) 1. «*sukno*» abaposztó, daróc 2. «*gunj*» zeke
Így gyorsan már meg is volt. És mindjárt következett a második.

Abáhija (f) csótár, díszes lótakaró; nyeregtakaró

(Még a magyar anyanyelvű is tanulhat belőle, ha az értelmezés munkáját lelkiismeretesen végzi és munka közben egyetlen segítségzótárt vagy enciklopédiát, és nem utolsó sorban a Magyar értelmező szótárt nem hagyja ki a munkából.)

Igen ám, de ez csupán bevezető volt a *főnevek* feldolgozásába a ládikákban kapott címszavak alapján. (De az is megtörtént hogy a munka lázában az értelmező egy újabb *címszócédulát* állított ki, mert egy véletlenül kihagyott újabb szócikk jelentésével találkozott, ennek beiktatásához azonban már meg kellett kérni a főszerkesztőt, illetve a kollégium hozzájárulását.)

A munka igazi terjedelmében akkor tárult ki az ember előtt, amikor olyan címszó került sorra, amelynek nem kevesebb mint öt főjelentésével, és több mint tíz mellékjelentésével találkozott.

*

Az értelmező egyre nehezebben haladt tovább.

A keresgélés és kutatás közben egészen ismeretlen területekre került, ahol eddig talán nem is hallott, újabbnál újabb szóképek álltak elő. Igaz, ami itt következik, az melléknév első jelentésben, de a további jelentések között nem egy főnévi szóképzéssel is találkozunk. A szláv — a szerbhorvát — szóösszetétel lefordításakor a magyarban egy tömör főnévvel találkozunk. Vegyünk csak egy példát.

Bèo béla (*béli. bēlā*) (*a, comp*) *bělji*; 1. fehér *beo belcat* habfehér, patyolatfehér *bela knjiga* (*pol*) fehér könyv *Bela Kuća* a Fehér Ház *beli cvet* (*med*) fehérfolyás.

Amint láthatjuk az 1. jelentésben a *fehér* szó mindenütt visszatér, csupán a második jelentésben (a figuratív jelentésben) találkozunk a címszónak egy új formájával.

2. (*fig*) világos, fényes *u po* (*usred*) *bela dana* világos/fényes nappal *bele noći a* átvirrasztott éjszakák b) fehér éjszakák

A következő példákban már olyan változatokkal találkozunk, amelyekben teljesen átalakul a melléknév, olyannyira, mintha vajmi kevés köze lenne az 1. jelentéséhez.

3. «különbözőképpen fordítjuk» *bela kafalkava* tejeskávét, *bela nedelja* (*orth*) a) nagyböjt előtti hét; (*pop*) zöldfarsang b) húsvét utáni hét *bele pčele a* harmadik rajzás «egy évben» b) szépunokák *trgovina belim robljem* leánykereskedelem

Itt lépünk be először a növényvilágba, amely az értelmezőknek a legtöbb gondot okozta. Mert akár Vuknál, akár az Akadémiai szótárban a szerbhorvát kifejezés mellett a növény latin nevével találkoztunk, de

olyan egyszavú, kétszavú vagy többszavú megjelölésekkel, amelyeket Burián Latin-magyar szótárában hiába is kerestünk, legföljebb az egyszavas megjelölésre kaptunk némi választ, vagy pedig a főnevek külön-külön jelentésére adott egy elfogadható magyar jelentést.

Előfordult az is, amikor Burián is kitűnő szolgálatot nyújtott, és nem kellett fél- vagy háromnegyed napot egyetlenegy szó keresésére áldozni. Ilyen volt az a nagy fölfedezésem, amely még a *Sutjeska* emlékeit is fölidézte bennem, mert ott találkoztam ennek a fűnek a nevével először... Az említett — az „immár történelmi” nevezetességű fű neve.

Srěmuša (f bot v) *sremuš* medvehagyma (*Allium ursinum*) még két szóalakja van: *sremuž* (f bot v) *srěmuš* medvehagyma; *srěmuža* (f bot v) *sremuš* medvehagyma

Ennek a fűnek a nevét latinból úgyszólván szótár nélkül megfejtetem, mert azt még a latin órákon bemagolt leckékből tudtam, hogy *ursus*, *ursus* az medve, *allium* v. *álium* pedig fokhagyma, közönséges hagyma: a mi nyelvünkön vöröshagyma. Tehát innen már nem volt nehéz eljutni a medvehagymáig, és ez a jelentés — a latinok nagyon precízek voltak — teljesen fedi a fű természetét és tulajdonságát. Már a szaga is a hagymára emlékeztet, és ha az ember megrágja a füvet, olyan íze van éppen, akár a zöldhagyma húsos szárának.

Amikor Tjentištén volt a nagy történelmi találkozó, a *Sutjeska* partján sétálva kísérom — egy aktív kapitány — tépett az út széliről néhány szál füvet és a kezembe nyomta.

— Szagolja meg! — mondta.

Megszagoltam.

— Hagyma szaga van, de olyannyira, mintha igazi hagyma lenne — mondtam kíséromnek.

— Most pedig kóstolja meg.

Rágcsálni kezdtem a fűszálakat, egyre nagyobb élvezettel.

— Csakugyan hagymaízük van.

A kapitány ugyancsak rágcsálni kezdte a fűszálakat, közben elmondta a *sremušának*, ennek a csodálatos fűnek a szinte mesébe illő történetét...

— Azokban a téli hónapokban, amikor különösen nagy gondokkal küszködtünk a partizánok élelmezése körül, amikor a zimankós időben vadászatra sem volt komolyabb kilátásunk, kényszerűségből valami olyasmit kellett keresni, akár útközben is, ami ehető. Egy Vučjev Dol-i bajtársunk, aki kitűnően ismerte ezt a tájat, egyszerre csak örömmel kiáltott föl, a kezében egy marék fűvel:

— Találtam *sremušát*. Egy tisztáson, sokat...

— Milyen füvet? — kérdezték többen.

— Olyat, amit enni is lehet.

— Megízleltük a fűszálakat, és amikor a szanitécunk is mondta: nyugodtan fogyasztható eleség, mindjárt nekiláttunk a „legelésnek”, és nem sok idő teltt bele, mindahányan jóllaktunk.

E különösen izgalmas történet folytán megtudtam, hogy az a fűfajta nagy szerepet játszott a legvéresebb menetelésekben, a tífuszosok átmentésében a Zelengorára, mert azokban a nagyon nehéz napokban, amikor majd megvett bennünket az isten hidege, ezzel tápláltuk az elől menetelőket, a még sértetlen harcosokat és az éhségtől szinte már haladók ezreit...

•

A sejtelmes fűszálakkal való első találkozásom idején nem is gondoltam arra, hogy milyen nagy gondot okoz majd nekem a növényvilág. Eleinte el sem tudtam képzelni, hogy egyetlenegy fűszál autentikus magyar jelentésének órákat, sőt fél napot kell szentelnem, s még akkor sem letem meg minden esetben az igazi jelentését. Hasonló jelentésre — nem egyre — a tájszótárban is akadtam, de éreztem, hogy ezek között a fűszálak között lehet ugyan hasonlatosság, sőt az is lehetséges, hogy rokon-szócsaládból származnak, csak hogy (mire én erre rájöttem!) az egyik alföldi, a másik hegyvidéki vagy dimbes-dombos vidéki növény, és sem az alakjuk, sem a színük, sem a terepen a nagyságuk nem azonos. Volt úgy, hogy annyira elkésérített az ilyen hiábavaló keresés — a híres Pallas lexikon átkutatása után is —, hogy már-már javaslatot akartam készíteni arról, hogy mit is kellene kihagyni a szótárból, hiszen „... egy-két fűszál nélkül azért majd csak megleszünk valahogy.” Már-már ott tartottam, hogy meg is írom ezt a javaslatomat Kovács Kálmán főszerkesztőnek, de valami megállította a kezemből a tollat.

„Meghátválást jelentene ez a nehéz feladat előtt?”

Vagy —

„Felületességet jelentene, ami egy ilyen nagy munkánál megengedhetetlen, hiszen ha a 120 000 címszóból előbb kettőt, azután tizenkettőt vagy százhuszonkettőt hagyunk el, soha az életben nem lesz teljes az a szótár...”

Természetesen a szótár így sem lehet teljes, hiszen a technika, a mezőgazdaság gépesítése, hogy a többi ágazatokról ne is beszéljünk, olyan rohamosan fejlődik, hogy önmagában is új szavakat érlel, s mire az akadémia ezeket az új kifejezéseket, nomenklaturákat elfogadja, szentesíti, tíz-húsz szakbizottság áttanulmányozása után, addigra a mi szótárunk már rég az olvasó asztalán lesz. Mert az akadémia léptei — főleg ami az etimológiát illeti — tempóban olykor megegyeznek a teknősbékaéval.

Munka közben eszembe jutott, hogy én négy esztendőn keresztül városi könyvtáros voltam egy négynyelvű, igen gazdag gyűjteménnyel rendelkező könyvtárban. Tehát, ha valahol meg lehet találni a készülő nagyszótár *titkaihoz* vezető ajtó kulcsát a mi vidékünkön — a mi provinciális világunkban —, akkor ez csakis a Szabadkai Városi Könyvtár lehet, hiszen olyan gyűjteménnyel rendelkezik, és hozzá gazdag

szótárányaggal is, amely — ha jól forgatják — még a megoldhatatlannak tűnő kérdésre is választ tud adni. És nem szabad megfélekednünk arról sem, hogy tíz-egynéhány év alatt, amennyi a főlzabadulás óta eltel a szótárértelmezők munkájának kibontakozásáig, az a gyűjtemény a gazdátlanul maradt könyvtárak anyagának összegyűjtésével jelentős mértékben gazdagodhatott.

A következő utam a Városi Könyvtárba vezetett, ahol a tudományos osztályon elmondtam a gondjaimat.

— Szótárányaggal jól el vagyok én látva — mondtam az osztály vezetőjének —; az értelmezésben az első időben jól haladtam. Nem hagytam ki semmit, a jelen pillanatban csupán a növényvilág gördített elém leküzdhetetlennek tűnő akadályokat.

Egy kis tájékozódás után közvetlenül fordultam az osztályvezetőhöz és megkérdeztem:

— Carl von Linné művei megvannak-e a forrásmunkái között?

— Nem egyszer sürgettem már a központtól — siettem a kiegészítő válasszal, nehogy pácban maradjak —, de mind ez ideig kivonatossan sem kaptam meg a kért anyagot.

— Pedig ehhez a nagy munkához nagyon szívesen ajánlanám Linné *Genera plantarum* (A növények nemei) című művét. De igen alkalmasak lehetnek az ilyen munkánál Linné kézikönyvei, melyeket nagyobb, összefogó művei alapján készítették. Ezek a növényvilág egyes ágazatainak kutatói számára igen hasznos munkák, jóval könnyebben megjelölhetők, s nem csupán a biológiai tanárok, de a szótárszerkesztők sem nélkülözhetik munkájukban.

*

Ma már nem tudom, hogy harminc vagy több esztendővel ezelőtt a szabadkai Városi Könyvtár tudományos osztályán hány tanulmányköteg, hány Linné-mű, hány különféle szakszótár ment végig a kezeimen, azt sem tudom pontosan, hány napot, hány órát töltöttem el ott a könyvtári ügyeletesek jóvoltából még késő este is, csupán arra az egyre emlékszem, hogy az otthonomban, a saját több ezer kötetes könyvtáramban, a szótárbizottság központi könyvtárában hozzávetőlegesen sem találtam annyi forrásmunkát, amennyi akkor, a Szabadkai Városi Könyvtár ősi polcai alatt, a zugaiban meghúzódó Milkó-hagyatékban és természetesen a tudományos osztályon található volt.

Az értelmezési munkában ez a könyvtár is sok segítséget nyújtott nekem, és az a szellem, ami a falak közül kisugárzott.

*

Ebben a küzdelmes, de szellemtörténetileg igen magasztos munkában engem munka közben az a szerencse ért, hogy többek között az „S” betű harmincnégy ládikájával teli szócédulák értelmezése nekem jutott. Így én fedezhettem föl a kutatás során a *sremužát*, a medvehagymát, amely

a népfőlszabadító háborúban, a nagy ínségben szenvedő harcosok tápláló eledele volt.

Tíz esztendővel ezelőtt, 1975 nyarán, azon a melengető sugarakkal teli napon, amikor magamhoz ölelhettem a nagyszótár akkor megjelent harmadik kötetét, nagy boldogság járta át a szívemet.

Hát még akkor, amikor dr. Kovács Kálmán főszerkesztő közölte velem, hogy elkészítette a szótár előállítására körül végzett munka mérlegét, s ebből kitűnik, hogy az értelmezés 30,6 százalékát én végeztem el.

Számomra ez volt a szótárbizottság részéről a legnagyobb elismerés...

Iszogató nők, 1960. (fotó: A. J.)